

ROKOPIS KOT PREODDAJA SLOVENSKE TISKANE KNJIGE: PRIMER ČRNOVRŠKEGA ROKOPISA

Matija Ogrin

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU, Ljubljana
matija.ogrin@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.37.15-24

Rokopisi so v širšem kontekstu slovenskega slovstva v zgodnjem novem veku pogosto nadomeščali tiskane knjige, ki so bile zaradi raznih razlogov nedostopne. Dosedanje raziskave rokopisov so bile osredinjene mdr. na t. i. *rokopisno objavo*, ko besedilo ni moglo prodreti v tiskani medij in je rokopis opravljal vlogo javne izdaje besedila. Ta prispevek raziskavo nadaljuje v nasprotno smer: osredinja se na primer, ko rokopis iz časa okrog leta 1800 obnavlja besedilo že izdane tiskane knjige. Napisal ga je doslej neznani slovenski bukovnik Jakob Rus in v njem zbral dragocen korpus baročnega slovstvenega izročila.

rokopisi, rokopisna kultura, slovenska književnost, barok, preoddaja, bukovniki, Jakob Rus

In the broader context of early modern Slovene literature, manuscripts often replaced printed books. Recent research in this area has focused on the manuscript publication: as the text could not enter the medium of the printed book, the manuscript assumed the role of its public edition. This paper pursues research in the opposite direction: it presents a manuscript in Slovenian from circa 1800 that brings back to life the text of several older printed books. It was written by a hitherto unknown Slovene village scholar, Jakob Rus. In the text, he collected a valuable manuscript corpus of the Slovene Baroque literary tradition.

manuscripts, manuscript culture, Slovene literature, Baroque, textual transmission, Jakob Rus

Eno od eminentnih, a doslej neznanih del slovenske rokopisne kulture je obsežen poznobaročni rokopis NUK Ms 1341, ki ga *Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja* (NRSS) predstavi kot Ms 124. Vsebuje ducat slovenskih duhovnih besedil. Vsaj nekatera od njih so bila napisana samostojno in nato vezana v zbornik; nekatera so popolna, druga fragmentarna, vmes in na koncu so listi s priročno sestavljenim slovensko-nemškim slovarjem. Rokopis v velikosti kvarta (24,4 × 18,5 cm) je brez platnic in hrbta ter precej poškodovan, začetni in končni listi so raztrgani, ohranjeni le fragmentarno. Zdaj obsega okoli 450 strani, bil je paginiran morda ob vezavi, vendar je paginacija večidel uničena zaradi poškodovanih vogalov. Prvotna vezava je na več mestih krpana – vstavljeni so bili deli drugega rokopisa nekoliko manjšega formata. Rokopis je skoraj v celoti napisala ena sama roka, manj pomembne dodatke je napravila druga, morda še tretja roka. Pisava glavne roke je zelo kultivirana, skoraj lepopisna; večje zapisano besedilo z nenavadno lepimi spodnjimi potezami, zlasti

pri črkah *p*, *f* in *z*, in *z* elegantnimi verzalkami, zlasti M, N, T, je podobno pisni spretnosti nekaterih lepše izdelanih kapucinskih ali frančiškanskih rokopisov. Vendar ni tako. S presenečenjem ugotovimo, da ta visoko kultivirana pisava poteka iz roke slovenskega bukovnika, samouka. To je nedvoumno jasno, ker je pri prepisovanju latinskih besed, denimo v naslovih ali posvetilih, pisec naredil napake, ki kažejo na nerazumevanje pomena. Še več, pisec si je proti koncu rokopisa sestavil priročen slovensko-nemški slovarček in iz načina, kako je napisan, je očitno, da ni znal osnov nemščine, torej ni hodil niti v t. i. trivialno šolo. Slovarček je naslovil *Shoniisf unter riht der deutshen shprahrerihs* [tj. *Sprachreichs*], pri tem pa je domala ganljivo, kako skromna sredstva so bila na voljo njegovi želji po znanju: ker ni poznal nemških pisnih pravil, zapisuje nemško besedilo s slovenskim pravopisom – z bohoričico! – kar nakazuje, da je njegovo učenje verjetno potekalo ustno in po nareku. Slovarček je zelo preprost: *pouem vam – sag euh, rod – geshhleht* [!] itn. Pisec, ki je znal tako lepo pisati slovensko besedilo, da je vzbujal podobo redovniškega pisca, ni znal latinsko niti nemško. Tu pa se odpre veliko vprašanje, ki se ga loteva pričujoči prispevek, a ga bo mogoče le delno razrešiti: od kod torej piscu tolikšna pisna kultura v slovenskem tekstu?

Če si njegova besedila pobližje ogledamo, ugotovimo, da jih lahko delimo glede na dve funkciji ali vlogi rokopisne kulture na Slovenskem. Skupina besedil, ki so v tem rokopisu le fragmentarno ohranjena, ni bila razen enega nikdar poprej objavljena v tisku in jim je ta rokopis dajal enega od možnih načinov obstoja, ki je bil s prepisom zagotovljen in hkrati tudi prilagojen. Toda ob njih nas presenetita tudi dve obsežni besedili ravno nasprotno vrste: kot rokopisna teksta namreč reproducirata besedilo dveh že objavljenih, tiskanih knjig. Rokopis obsega naslednja besedila:

1. *branie od shiulenie tih 12 S Apostelnou inu jogrou Jesusa Kristusa* (fragmentarno),
2. *To branie ie od enga Jakapa pushaunika*,
3. *Molitou* (dolga skoraj dve strani, premišljevalna),
4. *Sueti postni Euangeliumi katere se v Katolshki zirkvi skus shtirdeset dni S Posta bero ...* (Pohlin 1789),
5. v nem., druga roka: *Anfang Einiger Kind Viges Bey Einiger arznei ...*,
6. pesmariški del, nekaj novejših božičnih pesmi, deloma fragmentarno,
7. *Praxis Katechistiza tu ie Enu preprustu inu nuznu gouorienie vmei enim ozhetam inu niegouim Synam od te praue vere ...* (prepis celotne knjige *Navuk christianski*; Kastelec 1688),
8. poseben naslov, kakor bi šlo za novo delo, vendar še naprej prepis iz iste Kastelčeve knjige: *Poduzhenie eniga luterskiga ali Kaluinish ali syzer eniga smamleniga kristiana ali nesastopniga*,
9. *Nebeshku Blagu kateru se sdei tem Andahtliuim Romariem na Krishni gori vnkai tala ...* (F. J. Repež, 1764. Samo Predgovor, dve strani, nato pet kitic *Pesmi od Suetiga Reshniga Tellea*), nadaljevanje dva lista naprej,
10. *Shoniisf unter riht der deutshen shprahrerihs* (preprost slovensko-nemški slovar),
11. fragmentarni zapisi in odlomki raznih besedil,

12. *Bukue od teh shtirih poslednih rezhi*. Besedilo sega do konca rokopisa, vendar je vmes krpano, dodane so lege manjšega formata, na koncu in vmes spet listi z raznimi slovarčki.

Ta dragoceni rokopis doslej neznanega slovenskega bukovnika je eden redkih, ki poleg bogate vsebine na srečo vsebuje zanesljivo sled tako o avtorju kakor o kraju nastanka. Na desetem listu recto, šteto od zadaj, je vpis bralca, ki si je rokopis izposodil in ga lastniku vrnil. Bralec se lastniku zahvaljuje in ga neposredno naslavlja z imenom in priimkom: »Jakop Rus jest tebe lepu fahuualem fa te buku kes mi jh posodu Sdei pa ostanem toÿ periatu frau bodi jakop Rus«. Drugi ključni podatek rokopis hrani na zadnjem listu vezave (zadnjem, preden ji je bila prišita še dodatna, zdaj zadnja lega listov): tam najdemo kratek kroniški zapis glavne roke o nesoglasju med *zherneuershzam* in *pograizam* zastran službujočega duhovnika; iz tega zapiska in škofjskih arhivskih virov je nedvoumno, da je rokopis nastal v Polhograjskem hribovju: v Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem. Ob tako umeščenem kraju nastanka lahko v virih najdemo natančne biografske podatke o piscu, bukovniku Jakobu Rusu: v Črnem vrhu, hišna št. 51, je bil rojen 1. julija 1777 in tam tudi umrl 21. julija 1853.¹ Čas nastanka je po več letnicah v rokopisu sodeč tik pred in okoli leta 1800.

Po srečno ohranjenih zapisih v tem sicer poškodovanem, mestoma uničenem rokopisu se iz anonimnosti prikaže doslej neznan slovenski bukovnik Jakob Rus. Prav na prehodu iz 18. v 19. stoletje je prepisal ali priredil obsežen rokopisni repertorij slovenske baročne književnosti, zlasti nekaterih njenih posebej priljubljenih zvrsti: na začetku je fragmentarno ohranjeno hagiografsko besedilo, sledijo evangeljska, poučna (zdravstvo) in pesemska besedila, nato znani Kastelčev katehetični tekst, na koncu pa ne manjka asketično besedilo o *quattuor novissima* – štirih poslednjih stvareh človeka.

Izkaže se, da so zgoraj omenjene enote 1, 2, morda 3, 6 in 12 po vsem sodeč besedila, ki niso mogla prodreti v medij tiskane knjige, posredovana so bila le z rokopisi – in se bomo k njim vrnili kdaj drugič. Tu se posvetimo dvema osrednjima besediloma, kjer je Jakob Rus z rokopisom dal novo življenje starejši, že natisnjeni knjigi.

Pohlin 1789

Prvo od njiju je prepis Pohlinove knjige *Sveti postni evangeljumi*, in sicer tretje izdaje iz leta 1789. Naslov dela v rokopisu precej zvesto sledi tiskani predlogi in poda o njej natančen podatek: *Sueti postni Euangeliumi katere se v Katolshki zirkvi skus shtirdeset dni S Posta bero koker so na veliko proshno brumnih dush staskani [!] inu sdei k tret malu med ludi dani*. Besedilo bi se moralo začeti z evangelijem na pepelnično sredo, a je zanj v rokopisu zapisan le naslov, besedila pa ni, enako velja za prvo postno nedeljo itn. Torej je pisec rokopisa iz prepisovanja izpustil vse evangeljske odlomke, ki jih je vsebovala neka izdaja *Evangelijev in listov*, ki jo je po vsem sodeč imel pri roki. Zato si je iz Pohlinovih postnih evangelijev prepisal

1 Prim. NŠAL, ŽA Polhov Gradec, IND R 1622–1823 in ŽA Črni vrh, M 1812–1863, fol. 74. Hvala Borisu Golcu za izpis številnih arhivskih podatkov o rodu, življenju, družini in posesti Jakoba Rusa.

le tiste, ki jih sicer ni imel na voljo. S tem je nadaljeval do evangelija na torek po četrti postni nedelji, tj. nekaj čez polovico posta, vendar malo manj kot do polovice Pohlinove knjige, saj so evangeliji v velikem tednu zelo obsežni.² Lahko bi sklenili z ugotovitvijo, da je pisec sredi prepisovanja Pohlinove knjige odnehal ali pa da se je preostanek prepisa že pred vezavo v sedanji zbornik izgubil. Toda s tem bi pomembno sporočilo tega prepisa zgrešili.

Če namreč besedilo podrobneje preučimo, opazimo, da se od Pohlinovega teksta kot predloge pomembno razlikuje ne le v besednih oblikah, temveč celo v leksiki in mestoma v skladnji, česar pri prepisu kanoničnega sakralnega besedila vendar ne bi pričakovali. Pomisliti kaže, da se je pisec med prepisovanjem oziral še v kakšno drugo izposojeno svetopisemsko knjigo, ki te evangelije vsebuje. V poštev bi prišla le Dalmatin in Japelj.³ Oglejmo si dva kratka odlomka.

Pohlin 1789	Črnovrški rokopis	Dalmatin 1584
Na sredo po 2. Nedeli v postu [Mt 20]		
Tedej je Mati Zebedeovih otrok s' dvema fvojima Synovama k njemu perstopila, je njega molila, inu nekaj od njega prosila [...] rezi, de ta dva moja synova fedita, edn na tvoji defnizi, inu ta drugi na tvoji levizi v' tvojimu krajleftvu. [...] vi neveste, kaj profite. Moreta li pyti ta kelh, katiriga bom jeft pyv? Ona fta njemu rekla: morema. On je k' njima djav:	tedai ie k niemu stopila Zebedouih[!] otrok Mati suoimi sŷnanami[!] ga ie obmolila inu ie ena rezh od niega prosila [...] rezi de leta dua sŷna moia sidita u tuoim kralestui eden na tuou desnizi inu ta drugi na tuou liuizi [...] vi na veste kai prosite al morete ui ta kelih piti kateri bom iest piu oni so diali k niemu ia mi moremo	TEdaj je k'njemu ftopila Zebedeovih otruk Mati, s'fvojemi Synovi, je pred nym doli padla, inu je eno rezh od njega profsila. [...] Pufti leta dva moja Synuva fedéti v'tvoim krajleftvi, eniga na tvoji defnici, inu tiga drusiga na tvoji levici. [...] Vy nevéfte, kaj profsite. Morete li vy ta kelih pyti, kateriga bom jeft pyl, inu fe puftiti kàrftiti ftem Kàrftom, s'katerim bom jeft kàrftzen?

- 2 Prim. Pohlin 1789; knjiga ni paginirana, vseh listov je 58. V rokopis je pisec prepisal tekst do 22. lista tiskane knjige. Ker rokopis nima foliacije, se trenutno ni mogoče sklicevati na razpon posameznih besedil.
- 3 V naš časovni kontekst bi se podala tako Japljeva izdaja *Nove zaveze* iz leta 1784 kakor njegovi *Listi inu evangelji* iz leta 1803, ki so razširjeni tako, da tudi za celoten postni čas (nedelje in delovnike) vsebujejo vsa berila in evangelije, kar je bila novost v tedanjem izdajanju lekcionarja in odraz dejanske potrebe po teh besedilih, potrebe, ki jo s svojim nastankom potrjuje tudi obravnavani rokopis. Vendar Japljevega prevoda nismo uvrstili v gornjo primerjavo, saj se zdi besedilo našega pisca bistveno bolj podobno Dalmatinovemu kakor Japljevemu tekstu evangelijev.

moj kelh bosta fzer pyla: fedeti pak na moji defnizi, ali levizi neftojy per meni vama dati, ampak katirim je perpravlenu od mojiga Ozheta.	inu on ie reku k nim moi kelih bote vi reisen pili ali tu sedanie na moi desnizi inu leuizi ni moie vam dati ampak katerimu ie perpraulenu od moiga Ozheta	Ony fo djali k'njemu: Ia my moremo. Inu on je djal k'nym: Moj kelih imate vy rejs pyti, inu s'tém Kàrftom, s'katerim bom jeft kèrfzhen, kèrfzheni biti: Ampak tu fedenje na moji defnici, inu levici dati, fe meni nespodobi, temuzh bo tém danu, katerim je pèrpraulenu, od mojga Ozheta.
Na Zhetertik po drugi Nedeli v postu [Lk 16]		
Abraham pak je njemu rekuv: Syn! pomifli, de fi dobru she v' fvojimu shivlenju prejev, inu Lazarus v' glih vishi hudu: sdej pak je on potroshtan, ti pak bosh martran. Inu per v'fimu timu je med nami, inu med vami en velik temman prepád poterjen, de ti, katiri bi othli, nemorejo ne odletod k'vam doli se podati, ne odundot lesem gori pridti.	Abraham pak ie reku k niemu premisli s'yn de si ti dobru preuseu v tuoim shiuleni lazarus pak hudu sdai ie on potroshtan inu ti bosh martran inu zhes letu vse ie med nami inu vami ena velika prepad poteriena de te kateri bi oteli od tod doli kuam ýiti ne moreio inu ludi[!] od unot lesem knam zhes ne moreio priti	Abraham pak je rekàl: Pomifli fyn, de fi ti tvoje dobru v'tvoim lebni prejel, inu Lazarus je pruti tu hudu prejel: Nu pak je on potroshtan, inu ti bolh martran. Inu zhes letu v'fe, je mej nami inu vami ena velika prepap potèrjena, de ty, kir bi hotéli od letod doli k'vam pojti, nemorejo, inu od unod tudi lešemkaj k'nam zhes nemoreo priti.

Ti zgledi izdatno pokažejo, da je pisec rokopisa ob prepisovanju Pohlino besedilo močno redigiral na domala vseh ravneh. Kar zadeva (pravo)pisno raven, uporablja pisec v vsem rokopisu svojo posebno poenostavitev bohoričice, kjer namesto dolgega *f* uporablja le mali *s*, s katerim zapisuje sičnika /s/ in /z/, za šumevca /š/ in /ž/ uporablja *sh*, glas /č/ pa redno zapisuje s *zh*. Kot vidimo, prakticira tudi starinsko baročno konvencijo, da uporablja črko *i* tudi namesto črke *j*, občasno pa za glasove, povezane s tema črkama, uporabi tudi stari baročni *ÿ*, prav tako starinska pa je tudi raba črke *u* namesto *v*, torej za zapisovanje glasov /u/ in /v/, denimo: »doli kuam ýiti«. Že te pisne konvencije izpričujejo, da se je Jakob Rus kot pisec izučil ob predhodni rokopisni tradiciji z bukovniškimi svoboščinami. Če bi se učil predvsem ob slovenskih tiskanih knjigah, bi uporabljal vsaj standardni dolgi *f* in *sh*, vendar vidimo, da ni tako. Hkrati opazamo, da pisec sploh ne uporablja ločil, pa tudi velikih začetnic ne, razen za poglobitna sveta imena, kar ga tem bolj uvršča v pisno prakso bukovniškega slovstva. Na oblikoslovni ravni opazimo množico sprememb, nekatere pod vplivom narečja, nekatere pa so takšne, da pod vplivom starejše pisne tradicije s tujimi kalki spreminjajo

besedilo na slabše, npr.: »Abraham pak je njemu reku« > »Abraham pak ie reku k niemu«. Pravilen Pohlinov dajalnik je pisec rokopisa spremenil v pogosto predložno zvezo *k niemu*, ki je po izvoru kalk, pričuje pa o tradiciji tiskanih knjig, vendar pa je glagol postavil v središče stavka. Še bolj izrazito je pisec rokopisa prestavil glagol na osrednje mesto (v smislu pravilne slovenske skladnje) v naslednjem stavku: »Syn! pomifli, de fi dobru she v' fvojimu shivlenju prejev« > »premisli s'yn de si ti dobru preuseu v tuoim shiuleni«, pri tem pa je uporabil obliko *prevzeti* v pomenu 'prejeti'. Podobno opazimo že v prvem stavku zgornje tabele, kjer je omenjena mati Zebedejevih sinov: Pohlinovo dvojino je pisec sicer pokvaril v množino, vendar pa je položaj glagola, ki ga ima Pohlin še na koncu stavka, pri našem piscu bolj ljudski in zato pravilen: »tedai ie k niemu stopila [...] mati.«⁴

Prav s takšnimi skladijskimi vzorci pa je Jakob Rus na mnogih mestih bližji Dalmatinu kakor Pohlinu. Rusov stavek iz prilike o ubogem Lazarju »inu zhes letu vse ie med nami inu vami ena velika prepad poteriena« pa sploh do potankosti reproducira Dalmatinov tekst Lk 16,26. S tem se je odprlo novo težavno vprašanje, kako se more tu hkrati pojavljati čisti Dalmatinov tekst, očitno različen od Pohlinovega, tega pa kot predloge zaradi številnih podobnosti in naslovne reference tudi ne moremo kar zavreči.

Obsežno preoblikovanje Pohlinovega evangeljskega besedila v procesu prepisovanja v rokopis v smeri Dalmatinovega prevoda odpira vprašanje, ki se po mojem mnenju povezuje z uvodnim spraševanjem: od kod piscu, ki ni znal pisati ne latinsko ne nemško, tolikšna pisna kultura v slovenskem besedilu, tako da bi v njegovi pisavi skoraj lahko videli redovniško roko, čeprav vemo, da je bil bukovnik? Takšna visoka stopnja redigiranja in prilagajanja evangeljskega besedila, hkrati pa izrazita pisna kultura najverjetneje izpričujejo vpliv neke domače tradicije, morda ustne, toda vsekakor tudi pisne. Dejstvo, da pisec ne pozna ločil – enako kakor pisec *Rokopisa iz Škofič* ob Vrbskem jezeru (NRSS Ms 122; Domej 2017) – nakazuje njegovo povezanost z živo oralno tradicijo, kjer rokopisno besedilo spremlja govorno preoddajo in kjer ločila seveda niso pomembna, saj je vsa skladnja izražena z intonacijo ter govornimi premori. Po drugi strani pa je dvomiti, da bi se Dalmatinov tekst v zgolj oralni preoddaji (torej brez vsake pisne preoddaje) ohranil tako čist in dobeseden, brez preoblikovanj, kakor se je v navedenem primeru. Vsiljuje se nam torej vprašanje, ali je imel naš

4 Preden sem v rokopisu našel zapisek o *Črnovrščih* in *Pograjcih*, ki natanko umesti kraj njegovega nastanka, sem pri jezikoslovcih iskal oporo za umestitev v narečno območje. Opozorjen sem bil na zelo raznolike narečne in historične pojave. Majda Merše me je opozorila poleg narečne raznolikosti mdr. tudi na možnost, da bi bila dvakrat zapisana oblika *na tuou desnizi* [...] *na tuou liuizi* lahko arhaizem. »Oblika *tva* za 'tvoja' bi bil arhaizem, znan iz Brižinskih spomenikov (*Tua milozt*), vendar je bolj verjetno, da gre spet za prilagajanje kake govorjene oblike. [...] Glede na protestantsko tradicijo je nov tudi glagol *obmoliti*. Pleteršnik ga navaja z oznako Gor. (gorenjsko) [...] Nasprotno pa bi obliko *rejsen* lahko prevzel od protestantov, saj so jo poznali, čeprav je na primerjanem mestu ni. Gre za obliko z nekdanjim jatom« (pismo dne 19. septembra 2018). Jožica Škofic me je opozorila (pismo dne 26. septembra 2018), da poleg osredneslovenskih prvin, ki izvirajo iz slovstvene tradicije, besedilo vsebuje ne le dolenske, temveč še več rovtarskih in gorenjskih pojavov, in sklenila: »Največ je torej sledi govorov SZ od Ljubljane«, kar se skoraj povsem ujema z lokacijo Črnega vrha, od koder se proti severu spuščamo že v Poljansko dolino. Obema kolegicama iskrena zahvala za pomoč!

pisec pred seboj izposojeni izvod Dalmatinove *Biblije*. To je povsem možno, a v tem primeru bi pričakovali, da bi bil delež neposrednega Dalmatinovega teksta v rokopisu večji. Zdi se verjetno, da je Rus razpolagal s kakšnim prepisom ali rokopisno priredbo iz Dalmatina, morda z izbranimi odlomki ipd., ki bi si jih lahko kdaj prej tudi sam pripravil in si ob tem mojstril pisalno tehniko – saj je v obravnavanem rokopisu že zelo večš slovenskega pisanja. Vse to je komaj kaj več kot ugibanje in ne zadošča za trdno hipotezo, saj ohranjeni rokopis nikakor ne dopušča tako daljnosežnega sklepanja. Kljub temu pa je očitno, da je vpliv Dalmatinovega besedila v prepisu našega pisca približno tako velik kakor Pohlinov – in tega si brez neke besedilne tradicije, na katero se je Jakob Rus opiral, ni mogoče pojasniti.

Kastelec 1688

Drugo izstopajoče besedilo v obravnavanem rokopisu je mnogo obsežnejše od postnih evangelijev in v določenem pogledu tudi pomembnejše. To je – zame ob prvem srečanju z rokopisom nadvse presenetljiv – prepis klasičnega baročnega besedila 17. stoletja, knjige Matije Kastelca *Navuk christianski sive praxis catechistica ...* iz leta 1688. Rokopis nas preseneti z jasno dokumentirano letnico: Jakob Rus je to obsežno delo prepisal leta 1799. Sredi razsvetljenskega razmaha je on sam ali njegovo okolje še tako živo potrebovalo baročno Kastelčevo knjigo izpred 110 let, da je v vseh podrobnostih izpisal glavno besedilo tiskane knjige do strani 566, torej vse razen molitvenega dela, kjer ima Kastelec pobožnosti in pravila, povezana s čiščenjem svetega Rešnjega telesa. Iz tiskane predloge je s strani 474 v rokopis prerisal celo dekorativno vinjeto s kristogramom IHS. Naslov tega besedila v rokopisu – zapisan v že znanem Rusovem pisnem načinu in z velikimi svoboščinami pri latinskih besedah – se glasi: *Praxis Katekistiza tu ie Enu preprustu inu nuznu gouorienie vmei enim ozhetam inu niegouim Synam od te praue vere inu kristianskiga katolshkga Nauka resnizhniga Nauka v temu leitu 1688 vdruk dane sdei pa spisane v letu 1799 v peruimu Konuzu*. Naslov je zvesto prepisan iz izvornika z značilnimi prilagoditvami ter nekoliko okrajšan. Dragocena je natančna datacija 1799, ki pove, da tudi druga besedila v zborniku niso mogla nastati veliko pred tem letom, nekatera, ki v rokopisu sledijo, pa so verjetno nastala še tudi po 1800. Določilo v *peruimu Konuzu* ni krajevno, temveč časovno: pomeni toliko kot 'v prvem delu' leta, tj. zgodaj 1799.⁵ V mestniški obliki samostalnika *konec* je nenaglašeni drugi samoglasnik (verjetno polglasnik u-jevske barve: *konæc*) v narečju zadržal nekaj zvena (v *konæcu*) in ga je bukovnik po lastni slušni predstavi zato zapisal s črko *u*, od tod zapis: v *Konuzu*.

Dejstvo je, da je Jakob Rus v svoj rokopis zajel staro Kastelčevo knjigo o krščanskem nauku in ji s tem podelil neko novo življenje, za katero poprej nismo niti mislili, da bi ga imela. Oglejmo si dva odlomka njegovega besedila, ki si v rokopisu neposredno sledita, a sta zelo različna po zvrsti. S prvim odlomkom se končuje pogovor med očetom in sinom o cerkvenih zapovedih in vsebuje neko historično pripovedno snov, drugi odlomek je molitev očenaš kot visoko kanonizirano besedilo.

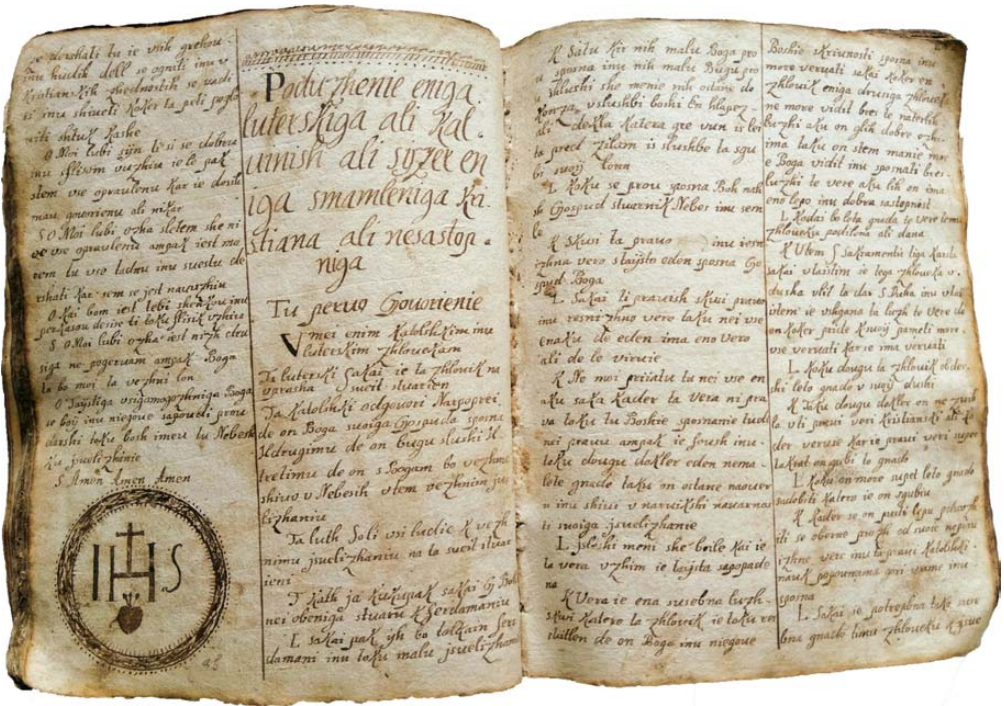
5 Mnenje Borisa Golca ob ogledu fotografij rokopisa dne 25. septembra 2018.

Kastelec 1688	Črnovrški rokopis
Kakú fe ie sadershal tá Rimski Cefšar Theodofius pruti Duhovskim Oblaftnikom?	Koku se ie sadershou ta Rimski zesar Theodosius pruti Duhouskim oblastnikom
Kadar fe ie bil on filnu pregréšhil, inu eniga pravizhniga k' smerti obsodiu: ie on hotl en dán po navadi v' to Cerkou notar štopiti, de bi molil, ali tá fveti Shkoff Ambrofius ga nei puftil blisu Ceqve priti, dokler bi tá Cefšar ene ozhitne pokure ne sturil: natú je tá Cefšar bil timu S. Shkoffi volán inu pokorn, je niega volgau, inu je tó nalosheno pokuro rad volnú inu pohlevnu doparnešfil.	Kader se ie biu on siunu preghreshiu inu eniga prauizhniga k smerti obsodiu ie on oteu en dan ponauadi v to Cirku noter stopiti de bi moliu ali ta sueti Shkof Ambrosius ga ni pustýu blisu Cirkue priti dokler bi ta Cesar ene ozhitne pokure ne sturiu na tu ie ta Cesar biu temu S shkofu volan inu pokorn ie niega uolgau inu ie to nalosheno pokuro rad volnu inu pohleunu dopernesu
Kaku fe moli ta fveti Ozha nash?	Kaku se moli ta S ozhanash
Ozha nash, kir fi v' Nebesfih. Pofvizhenu bodi tvoje jmè. Pridi k' nam tvoje kraileftvu. Isydife toja vola, kakòr na Nebu, taku na semli. Kruh nash vřakdani dai ga nam danas. Inu nam odpufti nashe dolgè, kakòr my odpushamo nalhim dolshnikom. Inu nas ne vpelai v' skushniavo. Ampak nas rélhi od hudiga, Amen. [str. 240–242]	ozhenash kir si v Nebesih posuezhenu bodi tuoie ime pridi knam tuoie Krailestu sgodi se tuoie vola koker na Nebu toku na semli Kruh nash vsakadani dai ga nam donis inu nam odpusti nashe douge koker mi odpushama nashim doushnikom inu nas ne vpeli v skushnauo ampak nas reshi od hudiga Amen

Kljub tako veliki zvrstni razliki med obema besediloma – legendarna historična pripoved in očenaš – je pisec tokrat obe besedili zapisal enako verno oz. z enako stopnjo razmeroma majhnih sprememb, ki so sicer številne – tako na pisni kakor glasovni ravni –, vendar ne segajo v višje oblikovne ravni jezika. Verjetno odražajo žive govorne vplive, kakor npr. *doparnešfil* > *dopernesu* ali *kraileftvu* > *krailestu*. S takšnimi posegi je Kastelčevo »literarno dolenjščino z rahlo primesjo notranjskih elementov« (Glonar 2013) pisec prilagodil svojemu rovtarskemu narečnemu okolju. Skoraj edina večja sprememba je »Isydife toja vola« > »sgodi se tuoie vola«, ki je gotovo nastala tako pod pisnim kakor govornim vplivom te tedaj že trdno uveljavljene molitvene oblike.

Sklep

Pohlinova jezikovna podstava je bila resda bolj gorenjska in s te osnove se je približeval ljubljanskemu govoru (Orožen 2013); vendar bi lahko Jakob Rus tudi Pohlina redigiral zgolj pisno in narečno-glasovno, če bi tako hotel – a je bilo očitno drugače. Razmeroma nizka stopnja spreminjanja Kastelčevega besedila v procesu prepisovanja – vsekakor majhna v primerjavi s tem, kako je modificiral

Slika 1: Črnovrški rokopis (NUK, Ms 1341). Slika prikazuje začetek besedila 8 v zgornjem seznamu

Pohlinovo predlogo – lahko torej pomeni le, da je Rus prepisoval Kastelca neposredno iz tiskane knjige, pri Pohlinu pa je na delu neka močnejša preoblikovalna sila – bodisi starejše rokopisne predelave Dalmatinovega teksta (nemara tudi Pohlinovega) bodisi izposojeni izvod same *Biblije*.

Potrditev takšnega sklepanja najdemo v rokopisu na samem koncu prepisa *Praxis Katekistiza*. Tam namreč začuda najdemo stavek, ki ni Kastelčev, ampak ga je napisal bukovnik sam: »Teh rezhi ie zelu dosti katere mi moremo veruati sakai Bible so ene velike bukue ie ~~siudu~~ siunu dosti notri sapisanu ali nikar en sleherni more snati kar notri stoÿ inu se tgaistiga zhistu inu ozhitnu navuzhiti«.

Ti stavki pristnega občudovanja pričujejo o fascinaciji bukovnika Jakoba Rusa nad obsežnostjo in raznoliko vsebino *Svetega pisma* – in dopuščajo razne razlage. Stavek »Bible so ene velike bukue« zelo verjetno pomeni, da je res imel pred seboj enega od izvodov Dalmatinove *Biblije*; ni pa izključeno, da množina *Bible* govori o več zvezkih, v tem primeru morda o rokopisih Kastelčevega prevoda *Svetega pisma* oz. o njihovih prepisih – toda tega ne bomo izvedeli nikoli.

V vsakem primeru je pomembno, da je bil naš pisec laik in celo neizobražen bukovnik, ki je navkljub popolni odsotnosti šolske izobrazbe (očitna je pri vsakem zapisovanju latinskih besed in tujk) izdelal slovenski rokopis trajne vrednosti. Večina duhovnikov jožefinske dobe bi bila pri prepisovanju evangelija bolj zadržana, držali

bi se avtoritativnega tiskanega besedila, izdanega s cerkvenim dovoljenjem, in bi spreminjali le to, kar bi se zdelo nujno potrebno za narečno prilagoditev domačemu okolju. Pisec *Črnovrškega rokopisa* – samouk, toda kultiviran bukovnik – je v svoji modifikaciji kanoničnega Pohlinovega besedila segel bistveno dlje, pri tem pa mu je dajalo suverenost besedilno izročilo Dalmatinove *Biblije*, na katero se je mogel nasloniti.

Dejstvo je, da na videz preprost prepis Pohlinovih natisnjenih postnih evangelijev prikriva v sebi besedilni in jezikovni stržen, ki je že ob nastanku rokopisa segal dobri dve stoletji v preteklost; in da je Kastelčevo živopisno besedilo o krščanskem nauku Jakob Rus oživil za novo branje in poslušanje. Oba tako raznolika pojava je marljivemu bukovniku omogočila rokopisna kultura. Dajala mu je svobodo, v kateri je z naravnim talentom izmojstril svojo pisavo v rokopisih, za katere ne bomo nikoli izvedeli. Toda veliko je že to, da se nam je ohranil vsaj en njegov rokopis, napisan v Polhograjskih hribih »v prvem koncu 1799« in ob koncu dolge baročne kulture med Slovenci – rokopis, ki je črpal iz vrhov slovenskega baroka, pa tudi iz začetkov slovenskega knjižnega jezika.

Viri in literatura

- Črnovrški rokopis*. NUK, Ms 1341. Opis rokopisa: Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja. Ms 124. *Črnovrški rokopis*. <http://ezb.ijs.si/nrss/>
- DALMATIN, Jurij, 2004: *Biblia, tu ie, vse Svetu pismu ...* Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije. www.biblija.net
- DOMEJ, Teodor, 2017: Rokopis iz Škofič o Marijinem in Jezusovem življenju. Aleksander Bjelčevič, Matija Ogrin, Urška Perenič (ur.): *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne. Obdobja 36*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 15–21.
- GLONAR, Joža, 2013: Kastelec, Matija (1620–1688). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- KASTELEC, Matija, 1688: *Navuk christianski, sive Praxis cathechistica. Tú je Enu nuznu govorjenje, v' mei enim ozhetom, inu njegovim synam, od te prave vere, inu od praviga christianskiga catholiskiga navuka; s' enim lepim poménkovaniem eniga catholish inu lutrish zhlovéka; tudi v' kakeshni vishi more en zhlovik she na tem sveitu nebú iméti*. Ljubljana: Jožef Tadej Mayr.
- Nadžskofijski arhiv Ljubljana [= NŠAL], ŽA Polhov Gradec, Matične knjige, Indeks rojstnih matic IND R 1622–1823 .
- Nadžskofijski arhiv Ljubljana [= NŠAL], ŽA Črni vrh, Matične knjige, Mrliška matica 1812–1863.
- OROŽEN, Martina, 2013: Marko Pohlin – oblikovalec oznanjevalnih besedil v obdobju razsvetljenstva. Miha Preinfalk (ur.): *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, ZRC SAZU.
- POHLIN, Marko, 1789: *Sveti postni evangeljumi, katire se v' Katolshki zirqvi skus shtirdesét dny S. Posta beró, is Latinskiga na Krajnsku prestavleni, se snajo k' vezhimu troshtu virnih kristianov v' postu per sgudnih mashah brati; koker so na velike proshne brunnih dush stiskani, inu sdej k' tretjemu malu, med ludy dani*. Ljubljana: Janez Friderik Eger.